

כשהמחוקק אומר "דג" – למה הוא מתכוון?

על חשיבותן של ההגדרות בחקיקה¹

יניב רוזנאי

"כשאני משתמש במילה", אמר המפטי דמפטי בנימה של בוז ניכר, "מובנה הוא בדיוק המובן שבו אני בוחר בשבילה – לא פחות ולא יותר".
 "השאלה היא", אמרה אליס, "אם אתה יכול לכפות על מילים מובנים כל כך רבים ושונים".
 "השאלה היא", אמר המפטי דמפטי, "מי כאן האדון – זה הכל".
 (ל' קרול, *מבעד למראה ומה אליס מצאה שם*, 1999, עמ' 109-110)

תקציר

מאמר זה דן בהגדרות בחקיקה: תחילה בתכליתן ומאפייניהן של הגדרות חקיקתיות המשמשות בין השאר ליצירת בהירות וודאות משפטית למונחים הניתנים לכמה פירושים ולמניעת ניסוחים מסורבלים של סעיפי החוק. חשיבותן של ההגדרות היא שמהן נגזרים בדרך כלל גדרי תחולת החוק. הגדרות חקיקתיות הן לא רק הקביעה המשפטית של משמעותן של מונח אלא הקביעה הכופה של האופן הבלעדי שלפיו מונח צריך להיות מובן וכיצד יש להשתמש בו בנסיבות עובדתיות מסוימות. כך נעשה החוק מקור עיקרי שבאמצעותו השפה משמשת מנגנון לשליטה חברתית, כלומר הגדרות חקיקתיות, שלא כהגדרות מילוניות, הן אוטוריטיביות. המאמר דן עוד ביחס בין הגדרות לפרשנות החקיקה ובמצב הדברים שבו ניתן למונח בחקיקה מובן שונה בתכלית ממונח המקובל. בבסיס המאמר הטענה שהגדרות חקיקתיות הן מכשיר רב-עצמה שיש להשתמש בו בהירות.

מילות מפתח: הגדרות, חקיקה, פרשנות, ניסוח חקיקה

מבוא

המשפט הוא דיסציפלינה לשונית במהותו. המשפט משתמש בשפה. כדי ללמוד משפט, עלינו ללמוד משהו על מהות הלשון או השפה (Levi, 1990, 1995; Reed, 1976: 6; Endicott, 2004; Marmor & Soames, 2011; Solan & Tiersma, 2012; Mellinkoff, 1963; Williams, 1945-1946: 71, 179, 293, 384; Symposium, 1958; Bing, 2010). השימוש של חקיקה בשפה הוא מאפיין אוניברסלי של מערכות משפט (Endicott, 2004: 937). אשר ללשון החוק, כאשר למונחים שונים ייתכנו מובנים שונים – ולשון החוק פעמים רבות מעורפלת (Endicott, 2001) – וכאשר הבנה שגויה של מונחים עשויה להוביל לסיווג מוטעה של הנורמה המשפטית, ההגדרות הן עוגן מרכזי.

כאשר אנו חושבים על "הגדרות", אנו חושבים מיד על מילונים. אולם הגדרות מופיעות גם בניסוח משפטי, בעיקר בניסוח חקיקה, בשל הרצון לנסח חקיקה ניסוח מדויק וקצר למדיי. כיאה למאמר העוסק בהגדרות, אפתח בהגדרה של הגדרה על-פי אריסטו:

A “definition” is a phrase signifying a thing’s essence. It is rendered in the form either of a phrase in lieu of a term, or of a phrase in lieu of another phrase; for it is sometimes possible to define the meaning of a phrase as well (Aristotle, 2004: 4).

בהתאם לזה החוקים עצמם הם הגדרות. למשל, חוק העונשין התשל”ז-1977 מגדיר מהי עֵבֶרֶת רצח. הוא משתמש בתבנית קלסית של הגדרה בהביאו את התנאים ההכרחיים לקביעה אם אדם עבר עֵבֶרֶת רצח אם לאו. למשל, בסעיף 300(א)(2) רוצח מוגדר מי ש”גורם בכוונה תחילה למותו של אדם”. עם זאת, אין כוונתי להגדרות במובן רחב זה אלא במובן הצר של סעיפי הגדרות בחקיקה – הטכניקה שלפיה מסמך משפטי (במקרה שלנו – חוק) מגדיר מוסד, פעולה או מושג. זהו מונחון המצוי בדברי חקיקה רבים, ובו ניתן למצוא את הגדרתם של מונחים חשובים המופיעים בחוק. סעיפים אלו נקראים סעיפי הגדרות או פרשנות, ולעתים הם מעוררים בעיות מורכבות (Pigeon, 1988: 32-33), שבהן, בין השאר, אדון במאמר זה. הואיל ובקביעת הגדרתו של מונח המחוקק מתיימר למקם עצמו כבר-סמכא על השפה, הרי הקביעה המשפטית בחקיקה של הגדרת מונח היא דוגמה שיכולה לשמש לחקר נרחב של תפקיד הלשון במשפט ואף בהקשרים תרבותיים רחבים יותר (Duncanson, 2012: 285).

מה מיוחד בהגדרות חקיקתיות שמצדיק מחקר בעניינן? ראשית, מה שמתרחש בשדה המשפט הוא לא רק הקביעה המשפטית של משמעותו של מונח אלא הקביעה הכופה של האופן הבלעדי שלפיו מונח צריך להיות מובן וכיצד יש להשתמש בו בנסיבות עובדתיות מסוימות. כך החוק נהפך למקור העיקרי שבאמצעותו השפה מנוצלת כמנגנון לשליטה חברתית (Williams, 1945-1946: 388), כלומר הגדרות חקיקתיות – שלא כהגדרות מילוניות – הן אוטוריטיביות. אין בכוחם של עורכי מילונים לשוניים להנחות את הציבור כיצד לדבר; אין הם יכולים לחייב את הציבור להשתמש במילה במובן מסוים. אך למחוקק יש הסמכות להורות על הבנת מונח מסוים המופיע בחקיקה באופן מוגדר (לצורך אותו החוק) לכל הפחות בעולם הנורמות. על חשיבותם של מונחים משפטיים עמדה גבריאלה שלו:

מלאכת המינוח אינה אלא מלאכת סיווג, ואין לו למשפטן מלאכה חשובה ממלאכת סיווגה של תופעה במשבצת הראויה לה. סיווגה של תופעה, תיאורה, והגדרת תחומי התפרשותה הן מן החשובות – והמכריעות – בעבודתו של העוסק במשפט (שלו, 2012).

שנית, להגדרות חקיקה יחס וקשר ישירים לעקרונות היסוד של שיטת המשפט, בין השאר לעקרון שלטון החוק, עקרון הפרדת הרשויות ולהכרה בזכויות, כפי שאדון במאמר זה. לכן נודעת חשיבות יתרה לעיסוק בהגדרות חקיקה. שלישית, אם סוגיית ההגדרות רלוונטית לכל תחומי המשפט ומופיעה למשל גם בצוואות ובחוזים, הרי למשפטן נודעת חשיבות מיוחדת לחקיקה. כפי שפרנסיס בניון ציין בצדק, אדם יכול להיות עורך דין פלילי בלי להבין במיסוי, להיות עורך דין של דיני חברות בלי להבין דיני קניין או להיות עורך דין המתמחה במשפט ציבורי ללא הבנה במשפט פרטי וכיוצא באלה. אך כל עורך דין, מכל סוג שהוא, חייב להיות “עורך דין חקיקתי”, שכן חקיקה מהווה את מסגרת העבודה של כל עורך דין (Bennion, 2009: 7-8). נראה כי להגדרות חקיקה חשיבות מיוחדת במשפט הישראלי, שכן “המחוקק הישראלי”, כפי שהעיר אהרן ברק, “מרבה להשתמש בסעיפי הגדרות” (ברק, תשנ”ג: 137). לבסוף, החשיבות בהתמקדות בחקיקה עולה לא רק מתוך ההכרה

הגוברת ב"חקיקה" כדיסציפלינה אקדמית הראויה לחקר מיוחד ומקצועי כשלעצמה, אלא מתוך החשיבות של חקיקה לחיי היום-יום שלנו כאזרחים. כללים משפטיים בכלל וחקיקה בפרט ממלאים תפקיד חשוב ברוב תחומי החיים בחברה המודרנית, וכך מוקנית לחקיקה חשיבות ייחודית וחיונית לכלל האזרחים (Bennion, 1983: ix, 8).

אולם על אף חשיבות זו נושא ההגדרות בחקיקה כמעט לא זכה לדיון אקדמי נרחב במחקרים בישראל. אם כן, מטרתו של מאמר זה, הן בהגדרות החקיקה, לגשר על הפער האמור. עניינו המרכזי הצגת העמדה כי: (1) סעיף ההגדרות אינו אך סעיף טכני אלא סעיף מהותי המהווה את אחד הסעיפים החשובים ביותר בכל חוק; (2) לטכניקת השימוש בהגדרות, עם יתרונותיה הרבים, נלווים קשיים מהותיים שיש לתת עליהם את הדעת; (3) לאור חשיבותן של הגדרות והקשיים הכרוכים בהן, השימוש בהגדרות בכלל ובחקיקה בפרט הוא פעולה מורכבת ורצינית שיש לעשותה בזהירות ובשיקול דעת. אמנם יש להשתמש בזהירות בכלי המשפט באופן כללי, אך הדבר חשוב כפליים כאשר מדובר בהוראה הנראית על-פניה כאינצידנטלית, כהוראה פרשנית משנית להוראות החוק המהותיות. לכן יובהר שהגדרות חקיקתיות אינן הנחיות פרשניות ותו לא. אף שהגדרות מופיעות בכסות של פרשנות גרידא, הרי אין ללכת שולל בעניין זה. להגדרות תיתכן השפעה דומה לזו של הוראה מהותית ישירה וחדשה, ותוצאתן זהות. המאמר בנוי בסדר הזה: חלק א' דן בהגדרות חקיקה באופן כללי, והוא כולל ניתוח מושגי של הגדרות חקיקה ושל מאפייניהן ותכליתן. חלק ב' דן בצורך בהגדרות חקיקה, חלק ג' דן ביחס בין הגדרות לפרשנות החקיקה, וחלק ד' דן במצב הדברים הבעייתי שבו הגדרה מקנה למונח משמעות החורגת במידה רבה ממשמעותו המקובלת בציבור. חלק ה' מסכם את הדיון.

א. הגדרות חקיקה

1. מאפיינים

סעיף ההגדרות מופיע בדרך כלל בתחילת החוק, בסעיפו הראשון, או בשני אם קיים בחוק סעיף מטרה. הוא יכול להופיע גם בפרק, סימן או סעיף מסוים בלבד, כאשר המונח המוגדר מצוי רק שם או כאשר בכל פרק יש הגדרה אחרת לאותו מונח. ההגדרות מסודרות בסדר אלף-ביתי, והמונח המוגדר מופיע במירכאות. קיימות הגדרות מסוגים שונים (Bennion, 1990: 131-135; 2009: 59-62). הגדרה יכולה לקבוע את דרך הבנתו של מונח לצורך אותו החוק באופן דומה או שונה מאופן הבנתו המקובלת של אותו מונח. היא יכולה להעניק למונח משמעות מצמצמת או מרחיבה מן המשמעות המקובלת שלו. לעתים מכנים הגדרות אלו דקלרטיביות (Tiersma, 1999), סטיפולטיביות (Hutton, 2009: 51; Harris & Hutton, 2007) או מבהירות (Bennion 2009: 58-59). ביכולתן של הגדרות אלו להפוך את החוק למדויק ובהיר יותר, שכן הן מסייעות במזעור בעיות העוללות להיווצר ממונחים גמישים או מעורפלים יתר על המידה. קיימות הגדרות שאינן דקלרטיביות אלא מקצרות. הן אינן מגדירות מונח כלל אלא מאפשרות למחוקק להעביר מלל מהחלקים האופרטיביים של החוק ולמקמו מחדש בצורה תבניתית בסעיף ההגדרות. כדי להבין את ההוראה האופרטיבית במלואה על הקורא לאתר את ההגדרה ולשלב אותה בשפה האופרטיבית.

הגדרה יכולה להיות ממצה, אם היא קובעת כי משמעו של מונח "א" הוא "y", או כוללנית אם היא כוללת רשימה מצורפת של פריטים ("כל אחד מאלה...") ולעתים רשימה חלקית בצירוף המילים "לרבות" או "למעט" (Cote, 1991: 43-42). אכן, ניתן להגדיר מונח בדרכים שונות, למשל על-ידי מתן פרוטופי, דוגמאות, או אף על-דרך השלילה ("כל מי שלא...") (Macagno, 2010: 203-206;) (Bayles, 1991: 259-263). על דרך הכלל אין על הגדרה לכלול הוראה מהותית, ועליה להיות הצהרה חקיקתית של שם תואר המרחיבה ומבהירה מידע על שם עצם. אבל לעתים ניתן למצוא הגדרות מהותיות באופיין. למשל, בהתבסס על הקוד האזרחי האוסטרי, קרל וורצל נתן את הדוגמה של חוק הקובע כי על הורים להוריש לילדיהם חלק מרכושם וממשיך לקבוע בהגדרת המונח ילדים "לרבות ילדים מאומצים". לדידו של וורצל, סיפה זו המופיעה ככלל פרשני, כביכול, היא הוראה מהותית חדשה המרחיבה את הזכות לרכוש גם לילדים מאומצים (Wurzel, 1917: 308). דוגמה טובה יותר להגדרה מהותית היא הגדרה המתארת את התנאים שלפיהם פעולה תתרחש. זוהי הצהרה חקיקתית מהותית. באופן כללי אני מסכים עם המומחה הקנדי לחקיקה אלמר דריג'ר, ולפיו יש להימנע מקביעת הוראה אופרטיבית בהגדרה, שכן טכניקה זו מקשה במציאת ההוראות המהותיות והופכת את החוק לערבוביה (Driedger, 1976a: 45-51).

2. הגדרות שונות והגדרות זהות בחוקים שונים

לעתים מופיעות בכל חוק הגדרות אחרות למונח אחד. הגדרה המופיעה בחוק יפה אך ורק לאותו החוק. בחוק מסוים אף יכולה להופיע הגדרה אחרת לאותו מונח בכל סעיף של החוק. כל הגדרה יפה להקשר שבו היא מופיעה. ומונח זהה יכול להתפרש בצורות שונות בדברי חקיקה שונים (ע"א 480/79; בג"ץ 6032/94).² אין חזקה שמונחים זהים המופיעים בחוקים שונים מלמדים על משמעות זהה, אבל קיימת חזקה שמונחים זהים המופיעים בחוקים בעלי תכלית זהה (in pari materia) נושאים משמעות דומה (ברק, תשנ"ג: 601-603; ראו גם בג"ץ 7029/95).³ מכאן שאין לטעות ולחשוב שמונח זהה יתפרש באותו אופן בחוקים שונים. לעניין זה קיים חוסר קוהרנטיות מסוים בעניין מונחים זהים בחוקים שונים.

כדי למנוע כפילות וחוסר קוהרנטיות כאמור, וכדי ליצור אחידות חקיקתית, לעתים מתבסס חוק מסוים על הגדרה המופיעה בחוק אחר. במקרה זה ההגדרה תפנה במפורש לחוק שבו מופיעה ההגדרה, למשל "X – כהגדרתו בחוק Y". ואם המונח שאליו מפנים מופיע בחוק אך ללא הגדרה מפורשת, נוקט המחוקק בתבנית "X – כמשמעותו בחוק Y". סעיף 25 לחוק הפרשנות קובע לעניין זה, ש"אזכור של חיקוק בחיקוק אחר כוונתו לחיקוק המאוזכר כנוסחו בשעה שנזקקים לו, לרבות הוראות שנוספו בו והוראות שבאו במקומו בחיקוק אחר". הפניה כזאת טומנת בחובה סכנה. כל שינוי מאוחר בהגדרה שאליה מפנים עלול להשפיע גם על המונח המופיע בחוק המפנה, שכן כל שינוי בהגדרה בחוק שאליו מפנים יאומץ במקביל גם בחוק המפנה (ראו מנגד Bennion, 1990: 134; 2009: 60). הסבור כי הכלל הראוי הוא שאם אין התיקון מציין ההפך, אין הוא משפיע על המשמעות המשפטית של החוק המפנה. אולם כלל זה נראה סותר את חוק הפרשנות הישראלי. לכן נראה לי כי במקום להפנות להגדרות בחוקים אחרים מוטב "להעתיק-ולהדביק" את תוכן ההגדרה הרצויה מהחוק האחר. כך תישמר לה האחידות בלי ליצור סיכונים בעתיד. הטכניקה של הפניה לחוק אחר צריכה להיות מוגבלת רק כאשר נדרש שתהא עקיבות בין המלל החקיקתי להגדרה שאליה מפנים,

כלומר רק מקום שבו המחוקק רוצה שההגדרה תהא זהה גם במקרה שההגדרה המקורית תשתנה, למשל כדי לקשור דברי חקיקה מאותו התחום.

3. תכלית

לסעיף ההגדרות שלוש תכליות עיקריות: ראשית, ההגדרה החקיקתית מסייעת למזער עמימות ואי-בהירות בחוק. היא שואפת למנוע עמימות באמצעות יצירת לקסיקון שאינו (או לכל הפחות אמור שלא להיות) מעורפל (Aarnio, 1977: 75). ההגדרה מנוסחת בשפה טכנית המנסה להימנע ממילים רבות-משמעות. כך היא מסייעת ביצירת ודאות ואחידות משפטית למונחים שניתן לפרשם ביותר מדרך אחת. שנית, לעתים מינוחים בחקיקה מקדימים את השפה הרגילה והמשמעויות הרגילות, וההגדרה חקיקתית יכולה לבאר את משמעותן של מילים חדשות, מקצועיות או בלתי-רגילות, למשל בחקיקה הנוגעת לחידושים טכנולוגיים. לדוגמה, הפעם הראשונה שבה הגדירו את המונח "שיבוט אדם" הייתה בחקיקה כ"יצירה של אדם שלם, הוזה מבחינה גנטית כרומוזומלית באופן מוחלט לאחר, אדם או עובר, חי או מת",⁴ הגדרה שהכרחית להבנת החוק (והשוו: Greely, 1998-1999: 131). שלישית, ההגדרה יוצרת מעין משוואה בין מילה בודדת או משפט קצר ובין נוסחה ארוכה שאילולא השימוש בהגדרה הייתה מופיעה פעמים רבות בגוף החוק. כך במקום לחזור על תיבה ארוכה בכל מקום לאורך החוק שבו מופיע המונח, משתמש המחוקק במונח מקוצר כפי שמופיע בהגדרות. לכן ניתן לראות בהגדרה מכשיר לשוני המשמש למציאת מונח קצר למדי, החוסך במילים בעת ניסוח כללים משפטיים ומונע חקיקה ארוכה ומסורבלת (מחלקת נוסח החוק, 2008: 9; Williams, 1962: 55-56; Lindahl, 2004: 186).

לסיכום, ההגדרות הן דרך שימושית בניסוח החקיקה להפוך את החוק לפשוט, קצר, ברור, קריא ועקיב (Kelly, 1985-1986: 412; Tiersma, 1999: 115). לאור יתרונותיו אלה, סעיף ההגדרות הוא רכיב מפתח בשמירה על עקרון שלטון החוק, שהוא עקרון יסוד בדמוקרטיה. לעיקרון זה היבטים שונים – מהותיים, תורתיים ופורמליים (ברק, 2000: 375; רובינשטיין, 1966: 3; Craig, 1997: 467). לשם ציות לחוק ואכיפתו, כדי שחוק יוכל להדריך בני אדם ולכוון את ההתנהגות האנושית, על חקיקה להיות בין השאר ברורה וידועה (Bailey, 1941; Raz, 1979: 214; Rawls, 1999: 209). למשל, אצל לון פולר בהירות החקיקה היא אחת מדרישות המינימום לשלטון המשפט (Fuller, 1963: 63-65). כמו כן, דמוקרטיה מתפקדת במידה מיטבית כאשר כולם משוחחים "באותה השפה" (Schroth, 1998: 32). הגדרות מסייעות לשמור על עקיבות, ומכאן על עקרון השוויון בפני החוק ובהחלת החוק. לבסוף, להגדרות חשיבות באיזון בין ודאות משפטית ובין גמישות ויכולת הסתגלות, בהתחשב במלל החוק, תכליתו והאירועים העובדתיים שעליהם חל החוק (Harris & Hutton, 2007: 133).

ב. על הצורך בהגדרות חקיקה

1. "ניסא"

אפתח במבט ספקני: בשנה א' ללימודי המשפטים תמיד ישנו סטודנט שאינו מבין מדוע בית המשפט נדרש לפרש חקיקה: "מדוע שהמחוקק לא ינסח את חוקיו בצורה ברורה וספציפית?" הוא שואל.

כדי לענות על כך נתחיל בתרגיל מחשבתי דומה לזה שהפילוסוף לודוויג ויטגנשטיין ביקש מקוראיו (Wittgenstein, 1986): נניח שהמחוקק מחוקק חוק המקנה פטור ממס ערך מוסף למי שרוכש "כיסא". כיצד יגדיר המחוקק את המונח "כיסא"? זו לכאורה משימה פשוטה. כיסא הוא מונח המתאר חפץ. לפי הילארי פוטנאם, כשאנו משתמשים במונח כמו "כיסא", אנו מתכוונים לכל חפץ הנושא אותו "טבע", כמו הדוגמות השגרתיות והמקובלות של "כיסא" בעולם הממשי, כלומר לכל הכיסאות מאפיינים משותפים (Putnam, 1975: 242-244): "רהיט שמיועד לישיבה", יכתב בהגדרה. אם כן, האם הרוכש אסלה לביתו זכאי לפטור? "רהיט שמיועד לישיבה ושאינו אסלה", יתחכם המחוקק. הגדרה זו כוללת גם ספה או כורסה; "רהיט שמיועד לישיבה ולו ארבע רגליים", ישכלל המחוקק. הגדרה זו מוציאה מגדרי החוק כיסאות כגון כיסאות-בר, שלהם פחות מארבע רגליים; "רהיט שמיועד לישיבה ולו רגל אחת או יותר", ינסה המחוקק. הגדרה זו כוללת גם שרפרף; "רהיט שמיועד לישיבה ולו רגל אחת או יותר ומושב". הייתכן שסוף-סוף מצאנו הגדרה הולמת? והנה הלך אדם לחנות צעצועים ורכש עבור ילדיו הקטנים כיסא ממוזער לבובה. האם זכאי הרוכש לפטור האמור? הלוא הצעצוע שרכש עונה על הגדרת החוק. נשכלל אפוא את ההגדרה: "רהיט שמיועד לישיבת אדם אחד ולו רגל אחת או יותר ומושב". התרגיל המחשבתי ברור.⁵ קיים קושי כפול בחקיקה ובהגדרות: ראשית, שפתנו מוגבלת. אוצר המילים שלנו אינו משוכלל דיו כדי להקיף ולשקף את מורכבות החיים ואת מגוון האירועים שמתרחשים בהם, בייחוד במקרי השוליים, שבהם מונחים נהיים מטושטשים. האם שרפרף, כורסה ואסלה הם סוגים של כיסאות? כל אדם יעניק תשובה אחרת לשאלה זו (Solan, 2005: 2041). שנית, שום מחוקק אינו יכול לחזות את כל הנסיבות בעתיד. לעתים הנסיבות שבמחלוקת המשפטית הן כה רחוקות או שונות מהנסיבות האופייניות שהניעו את המחוקק להסדיר את המצב בחקיקה מלכתחילה, עד שאיש לא חשב עליהן בעת החקיקה. ואילו עשו כן, היו מגדירים את החוק אחרת או יוצרים חריג בחוק (Solan, 2006).

הגישה הקלסית, הרואה במשמעותה של מילה מערך של תנאים שחייבים להתקיים כדי ששימוש בה יהא נכון, עולה בקנה אחד, כנזכר לעיל, עם עקרונות כלליים של שלטון החוק (Solan, 2005: 2039). אולם גישה זו מלווה בלא מעט קשיים. כפי שטען הפילוסוף ג'רי פודור, הגדרת מונח בתנאים שיהיו הכרחיים וגם ממצים היא פעולה קשה ביותר (Fodor et al., 1980). כפי שראינו בעניין הכיסא, המשימה של הגדרת מונח, פשוט ככל שיהא, באופן שיכלול את כל האפשרויות של המונח, לא פחות ולא יותר, עשויה להיות מסובכת ולגזול זמן רב. כפי שלורנס סולן ציין, אנחנו לא טובים בהגדרת דברים (Solan, ibid.: 2040). "אני יכול לזהות פיל כשאראהו אך איני יכול להגדירו", הארט מזכיר לנו את הבעיה בשימוש במושגים ואת הקושי בהבהרת ההבחנה בינם ובין מושגים אחרים. לשם כך הגדרות מסייעות לנו לשרטט את הגבולות המבחינים בין סוגים של "דברים". אך נראה כי הארט עצמו התנגד לרעיון של הגדרות מונחים. לדבריו, אין תועלת למקם מושג או סיווג בקבוצה גנרית שבה הוא נחשב שייך ואז למנות את המאפיינים המבחינים בינו ובין מושגים אחרים באותה קבוצה, מפני שאין כל היגיון להפשיט מונחים משפטיים מהקשרם הרגיל. אלו יכולים להיות מובהרים אם יופיעו במשפטים שבהם הם "ממלאים את תפקידם האופייני או הטיפוסי" (Hart, 1954: 41; Hart, 1994: 13-17). כיוצא בזה מייקל מור סבור כי במשפט יש לתת להגדרות של מונחים טבעיים את מונחן הטבעי האמיתי (Moore, 1985: 330-331). לאור כל זה, ניתן לטעון כי

אין אנו זקוקים בהכרח להגדרה חקיקתית. בדרך כלל אנו משתמשים במונח בהצלחה אף בהיעדר הגדרה. והלוא כולנו יודעים מה הכוונה בכיסא אף בלי הגדרה מוסכמת.

2. "דג"

בכל זאת, בעיקר כאשר מדובר בחקיקה, גישת מור ואחרים אינה חפה מבעיות. אנו זקוקים להגדרות. למשל, טלו את הדוגמה שמביא סטפן מונצר. נניח שחוק דיג מגביל את מכסות הדיג של דגים ביים. דייג מסוים, המואשם בעבירה על החוק בגין חריגה ממכסות אלו טוען להגנתו שחלק משלל הדיג הוא לווייתנים, ולכן אינם צריכים להיחשב בגדר המכסות. כידוע, לווייתן אינו דג אלא יונק. דגים ולווייתנים הם יצורים טבעיים. פרשנות משפטית בהתאם להגדרה המדעית – לגישת "טבעם האמתי של דברים" על פי מור – תוציא לווייתנים מגדר המונח דג ותביא לזיכוי של הנאשם. עם זאת, נניח שבעת חקיקת החוק הייתה זו האמונה האוניברסלית וזו של המחוקקים עצמם, כי לווייתן הוא דג, ותכלית החוק, כפי שעולה ממסמכים שונים, הייתה למנוע הכחדת זנים שונים של חיות מים, לרבות לווייתנים, הרי פרשנות בהתאם לכוונת המחוקק ולתכלית החוק תביא להרשעתו של הנאשם. אם כן, המילה "דג" צריכה להתפרש בדרך שתכלול לווייתנים או לא? בהיעדר הגדרה מפורשת, לפנינו שאלה פרשנית קשה שלה השלכות גורליות. סעיף הגדרות כמו זה שמופיע בפקודת הדיג הישראלית מסייע בפתרון הבעיה. פקודת הדיג משנת 1937 קובעת באופן כללי כי "אסור לשום אדם לדוג דגים בישראל אלא אם כן הוא בעל רישיון לדוג דגים בישראל שניתן על-פי פקודה זו". האם פקודה זו חלה על לווייתנים? סעיף ההגדרות של פקודת הדיג קובע כי "דג" פירושו "כל חיית-מים, בין שהיא דג ובין שאינה דג, והוא כולל ספוגים, דגי צדף, מקליפים, צבים ויונקים שבמים". בזכות ההגדרה ברור כי החוק הישראלי חל על לווייתנים, שכן הם "יונקים שבמים". בהיעדר סעיף ההגדרות מלאכת הבנת החקיקה, מורכבותה ותחולתה נעשית קשה הרבה יותר. התבנית "בין שהיא דג ובין שאינה דג" הבאה להגדיר "דג" יכולה להיות מושא לתהייה וללעג.⁶ אולי עדיפה התיבה "חיית-מים" על פני דג. ובכל זאת, לתאוריות מדעיות ולמשמעות היום-יומית בדבר השאלה מהו דג רלוונטיות פחותה מזו של המשמעות המשפטית. ההגדרה המשפטית היא הקובעת (Munzer, 1985: 469-70). קיירנס מסכם כי הגדרות הן לא רק רצויות אלא לעתים אף נחוצות במובן שהנחות יסוד הן הכרחיות לחקר לוגי או שיטתי של נושא, ותכופות נוח להשתמש בהגדרות כהנחות יסוד אלו או כחלק מהן. כיוצא בזה ההגדרות הן הנחת היסוד שעליה מבוסס המלל החקיקתי. לכן קיירנס תוקף את הטוענים כי הגדרות הן חסרות תועלת, שכן לדידו טיעון זה כמוהו לטעון שכללים משפטיים בכלל הם חסרי תועלת (Cairns, 1936: 1099-1104).

להגדרה החקיקתית אפוא חשיבות רבה, שכן במקרים רבים נגזרת ממנה תחולת החוק, ומכאן גדרי האחריות הפלילית או הנזיקית, הסמכות המנהלית או הזכות החוקית או החוקתית – בהתאם לדבר החקיקה. הטלת חבות משפטית אינה יכולה להיות שיטתית אלמלא היכולת להבין אילו סטנדרטים חלים על עובדות מסוימות. כאמור, הליך ההבחנה בין מצב עניינים הנושא חבות ומצב עניינים שאינו נושא חבות מחייב תחימת גבול מושגי, ומכאן חשיבותן של ההגדרות (Jackson, 1984-1985: 377).

ג. הגדרות ופרשנות החקיקה

1. כלל פרשנות "מדומה"

הטקסט החקיקתי הוא מושא הפרשנות במשפט (ברק, תשנ"ב: 29; לדיון כללי ראו פרידגוט-נצר, תשס"ו). קיים אפוא קשר ברור בין ניסוח חקיקה לפרשנותה (זוסמן, תש"ל-תשל"א). לדברי אהרן ברק, ההגדרה החקיקתית היא "כלל פרשנות מדומה", שכן היא קובעת לצורך המלל החקיקתי כי "מונח X משמעותו לצורך החוק Y". הגדרות חקיקתיות אינן קובעות כיצד יש לפרש את המונח בחוק, אלא מהו הפירוש, מה תוכנו עצמו של המונח (ברק, תשנ"ב: 35; תשנ"ג: 137-138).

בדומה לסעיפי ההגדרות החקיקתיים, חוק הפרשנות, התשמ"א-1981 כולל, בסעיף 3, רשימת הגדרות של מונחים כלליים ונפוצים המופיעים בחוקים רבים.⁷ מהו היחס בין חוק זה להגדרות חקיקתיות? באופן כללי, מבהיר ברק, "אין מקום להגדיר בדבר חקיקה מונח המוגדר בחוק הפרשנות" (שם, תשנ"ג: 137). החזקה שקבע בית המשפט העליון היא שכוחן של ההגדרות הקיימות בחוק הפרשנות יפה לכל דבר חקיקה, ויש לפרש חקיקה בהתאם להוראות אלה אלא אם משתמעת כוונה אחרת בחוק הספציפי. חובת הראיה מוטלת על מי שבא לטעון כי חל סייג להגדרה המופיעה בחוק הפרשנות (בג"ץ 125/50).⁸ ואם המחוקק מבקש לקבוע הגדרה שונה מזו המופיעה בחוק הפרשנות, ראוי כי קביעה כאמור תיעשה במסגרת הגדרה מפורשת באותו דבר חקיקה.

הואיל והגדרות נועדו לייתר חלק מההליך הפרשני, ניתן לטעון כי הן נוטלות סמכות מהרשות השופטת וסותרות, לכאורה, את עקרון הפרדת הרשויות (Thomas, 1966: 211). אך אין לקבל את הטענה הזאת. אמנם הגדרות מסייעות לבהירות החקיקה, וברי שככל ששפת החוק עמומה כך גדל מרחב התמרון של בית המשפט (Jamróz, 2011: 117, 134), אולם אם בתי המשפט הם הפרשנים האחרונים, הרי בסמכות המחוקק לקבוע כללי פרשנות לעתיד (Fordham & Leach, 1950: 448). עוד ניתן לטעון כי מפני שהגדרות קובעות מהו הפירוש המשפטי של מונח ולא כיצד לפרש, אין הן נוטלות את סמכות הפירוש מן הרשות השופטת (ברק, תשנ"ג: 137-138). לבסוף, כפי שאראה להלן, הגדרות חקיקתיות עצמן דורשות פרשנות, ולכן מותירות בידי הרשות השופטת את הסמכות הפרשנית.

2. פרשנות של הגדרה

הגדרות מספקות תנאים הכרחיים אבל לא מספקים או ממצים (Solan, 1998: 71; 2005: 2041). טלו למשל את הדוגמה הבולטת של המונח "רווק". הגדרת רווק, כפי שרונלד דוורקין כתב, יכולה להיות "אדם בוגר שלא נישא" (Dworkin, 1986: 72). כל הבוגרים שטרם נישאו הם רווקים. אבל כפי שצ'רלס פילמור ציין, איננו מרגישים נוח לכנות אישים מסוימים, למשל האפיפיור, אף אם עונים על תנאים אלו, "רווקים" (Fillmore, 1982: 34; וראו Winter, 2012). בעיה זו נובעת, בין השאר, מן ההגדרות הנוגעות רק למידע חיצוני (זכרו את דוגמת הכיסא), אך מתעלמות ממטען פסיכולוגי פנימי. זו הסיבה שווירזביקה הציעה להוסיף להגדרת רווק את הסיפה: "שנחשב כאדם שיכול להינשא אילו רצה" (Wierzbicka, 1996: 16, 90, 150).
כך כותב ויטגנשטיין (Wittgenstein, 1986: s. 198):

Any interpretation still hangs in the air along with what it interprets, and cannot give it any support. Interpretations by themselves do not determine meaning.

מילים אינן מכילות משמעות. המשמעות היא הבניה חברתית, והקשר בין מילים למשמעות הוא לכל היותר עדין. הגדרה מניחה כי למילים יש משמעות פשוטה המלווה אותן, מעין יחס של אחד-לאחד, ובזה מוסברת לעתים קהות החוק. המושגים שלנו ומשמעות המילים שבהן אנו משתמשים כדי לבטא מושגים אלו הם רבי-ממדים. מקצתם מורכבים ממאפיינים הגדרתיים ובמידע המבוסס על פרוטוטיפ בדרך של דוגמאות או סכמות (Johnson-Sloman, 1996; Smith & Sloman, 1994; Laird, 1987). אם נחזור לדוגמת הכיסא, מילון Merriam-Webster באינטרנט מגדיר כך את המילה chair: "A seat typically having four legs and a back for one person". המאפיין ההגדרתי הוא שמדובר במושב. יתרת ההגדרה – "ארבע רגליים ומושב לאדם אחד", מציינת את המילה typically – בצורה אופיינית. בהיעדר מאפיינים אלה גם שרפרף, ספה ואסלה נכנסים בגדר המונח, כלומר גם מונחים פשוטים כמו כיסא מאופיינים לא על ידי הגדרה אלא על ידי מערך של נתונים, מהם מאפיינים הגדרתיים מהם מאפיינים טיפוסיים, אופייניים או מייצגים (Solan & Tiersma, 2005: 22).

לכן גם קיומה של הגדרה למושג אינה פוטרת בהכרח את בית המשפט מלדון בהגדרה, לפרשה ולשקול את גבולותיה. הלוא מילים ומונחים יכולים להיות מוגדרים רק באמצעות מילים ומונחים אחרים, והרי הם כשלעצמם יכולים להיות מעורפלים ורבי-משמעות (Goode, 2004: 21-22; Jamróz, 2011: 117, 134). היקפן ותחום השתרעותן של המילים המרכיבות הגדרה חקיקתית יכולים להיות נתונים בעצמם למחלוקת. לכן יובהר שגם הגדרות חקיקה דורשות פרשנות (ברק, תשנ"ב: 35; תשנ"ג: 138). ההגדרה המשפטית היא כלל משפטי, ועל בית המשפט נותרת הקביעה אם אירוע מסוים "נופל" במסגרת הכלל המשפטי אם לאו (אנדרי מרמור סבור כי הבהרת ביטויים בשפה מוכתבת על ידי כללים וקונוונציות, ואילו פרשנות נדרשת במקום שבו "העניין אינו מוסדר על-ידי הכללים הרלוונטים"; ראו מרמור, תשנ"ב: 604). יש שיגידו שהליך קביעה כאמור כולל הסקת מסקנות אינדוקטיבית בהחלטה שהשתרעותו של מונח לקבוצת עובדות היא אמצעי הולם להגשמת תכליתו של הכלל (Jackson, 1984-1985: 382, 389). יש שיטענו כי אין מדובר בהליך של הסקת מסקנות אלא בהליך פרשני שבו בית המשפט מוסיף להגדיר את המילים המופיעות בהגדרה (Cairns, 1936: 1103). מכל מקום, ברור כי אפילו באמצעות הגדרות מתוחכמות ומפורטות שפת החוק והחוק עצמו אינם יכולים תמיד לקבוע את התוצאות שהחוק דורש, ובית המשפט יצטרך לפתור שאלות שונות ללא מענה בחוק (Endicott, 2004: 966; Flanagan, 2010). אפילו ההגדרה המדויקת ביותר – וזכרו את דוגמת הכיסא – אינה יכולה לקבוע מראש את שאלת תחולתה לכל העובדות והמצבים האפשריים (Jackson, ibid.: 378).

3. פרשנות הסוטה מסעיף ההגדרות

בדרך כלל כאשר מונח מוגדר בחוק, הגדרה זו שולטת לכל אורך החקיקה אם ניתן להחילה באותו הקשר (השוו ⁹Colautti v. Franklin), ועל המונח להתפרש כבעל משמעות זהה בכל מקום שהוא מופיע (השוו: ¹⁰Ratzlaf v. United States; ¹¹Gustafson v. Alloyd Co.; ¹²Wisconsin Dep't of Revenue v. William Wrigley, Jr. Co.). יש מלומדים, כגון ג'ון מנינג, הסוברים כי על שופטים לדבוק במונחיו המדויקים של הטקסט החקיקתי בלי ליצור חריגים אד-הוק ללשון החוק (Manning, 2003: 2390-2391). אבל עמדתי אחרת: אם ההקשר מלמד אחרת, כלומר אם יישום מכני של הגדרה לאורך דבר החקיקה יוביל לחוסר הרמוניה בולט או לסיכול תכליתו הברורה של דבר החקיקה להוראת חוק מסוימת, רשאי בית המשפט לסטות מן ההגדרה בפרשנותו של המונח שבמחלוקת (השוו ¹³Lawson v. Suwanee S.S. Co.; וראו Pearce & Geddes, 1988: 141).

סעיף ההגדרות מסייע לדיוק משפטי. ואולם, כפי שכתב קרל שמיט בזמנו, גם החלטה שיפוטית הסוטה מלשון החוק יכולה להיות "נכונה" משפטית. לדעתו, המבחן הוא אם זו הדרך שהיו נוקטים גם שופטים אחרים, מעין פרקטיקה שיפוטית, שכן פרקטיקה זו עומדת ביסוד אפשרות הניבוי והחיזוי של החלטות שיפוטיות, ומכאן – חשיבותה לעקרון הוודאות המשפטית (Schmitt, 2002). אינני משוכנע שהנמקה זו נכונה, אך ודאי שאני מסכים עם התוצאה שאליה מגיע שמיט. לשון החוק היא נקודת המוצא של הפרשנות המשפטית, אך היא רק אחד ממרכיביה. בפרשנות חקיקה יש לשקול את התכלית הסובייקטיבית והאובייקטיבית של דבר החקיקה, "כוונת המחוקק", ועקרונות היסוד של שיטת המשפט שדבר חקיקה בחברה דמוקרטית מבקש להגשים (ראו רע"א 8233/08; ¹⁴ברק, 1997: 433). ניתן להזכיר שתי דוגמות חשובות שבהן סטה בית המשפט בפרשנותו ממילותיו המפורשות של המחוקק. בבג"ץ ¹⁵212/03 פירש בית המשפט העליון את המונח "שום בית המשפט", שהופיע בהוראת חוק השוללת סמכות בתי משפט לדון בהחלטה של ועדת הבחירות לכנסת, בזיקה לכלל בתי המשפט למעט בית המשפט הגבוה לצדק כדי שלא להביא לפגיעה בזכות הגישה לערכאות, לשינוי של חוק יסוד: השפיטה ותוצאת ביטולו של חוק; בבג"ץ ¹⁶9098/01 קבע בית המשפט העליון כי יש לפרש חוק ששלל רטרואקטיביות ובמפורש הטבות כספיות לדיור שישה שבועות לאחר שהוקנו בחוק, כך שהוא לא יחול על מי שהסתמך על הבטחת המחוקק ושינה את מצבו בהתאם כדי שלא לפגוע בעקרון ההסתמכות (רוזנאי, תשס"ח).

וכאן יובהר: ברי כי על חוק להגשים ודאות משפטית, אולם ודאות משפטית, כפי שהמשפטן הגרמני הנודע גוסטב רדברוך ציין, אינה הערך היחיד שעל חוק להגשים, ובוודאי אין זה בהכרח הערך המכריע. לצד ודאות משפטית ניצבים ערכים נוספים, בהם תכלית החוק ועקרונות של צדק (Radbruch, 2006). וכבר קבע בית המשפט העליון בזו הלשון:

במסגרת פרשנות ביטויים ומושגים בחקיקה יש לתת משקל למטרת החוק כמו גם לאופי המאטרייה בה עוסקים, המקריינים על מידת הגמישות והדינמיות העשויה להתלוות לפרשנות הביטוי, וכן גם להתפתחויות ולשינויים המתרחשים בסביבה הטבעית שבתחומה הוא חי ופועל (פסקה 3 לפסק דינה של השופטת פרוקצ'יה בבג"ץ

¹⁷(1181/03).

באותה פרשה נתן בית המשפט פרשנות רחבה לביטויים המופיעים בחוק הסכמים קיבוציים, התשי"ז-1957 ובחוק יישוב סכסוכי עבודה, התשי"ז-1957, כדי שיחולו לצרכים מסוימים לא רק על עובדים בפועל אלא גם על גמלאים החברים בארגון העובדים (וראו עעמ 4105/09).¹⁸ עמדה זו נתמכת גם בחקיקת הפרשנות עצמה. סעיף 2 לחוק הפרשנות קובע:

מונח שהוגדר בחיקוק – משמעו כהגדרתו [...] כל צורה דקדוקית הנגזרת מהמונח תתפרש לפי אותה משמעות, הכל אם אין הוראה אחרת לענין הנדון ואם אין בענין הנדון או בהקשרו דבר שאינו מתיישב עם אותה הגדרה.

בית המשפט העליון קבע שמהוראה זו נובע כי "אם מתוך ההקשר החקיקתי מתבקש שינוי מסוים בהגדרה, יש לעשותו" (ע"פ 250/84).¹⁹ לכן, למשל, קבע בית המשפט העליון כי בהגדרה של "עבירת תעבורה" המופיעה בסעיף 1 לפקודת התעבורה (נוסח חדש), תשכ"א-1961, והמגבילה עצמה לעבירות על פי פקודת התעבורה ועל פי תקנות וחוקי עזר שהותקנו לפיה, יש לכלול גם עבירת חניה לפי חוק עזר עירוני שלא נחקק לפי הפקודה (ע"פ 1160/99).²⁰ כיוצא בזה קבע בית המשפט העליון כי יש לפרש את ההגדרה של קרקע כ"קרקע חקלאית" לצורכי פטור ממס, כדי שהפטור לא יחול על קרקע ששונה ייעודה לבנייה, הגם שזו עדיין מוכרזת "קרקע חקלאית", לאור תכלית חוק מס רכוש (רע"א 3527/96).²¹

אמנם במקרים אלו אין מדובר בהכרח בפרשנותם של מונחים המוגדרים בחקיקה, והרעיון שלפיו קיימות נסיבות המצדיקות נקיטת פרשנות תכליתית על פני פרשנות מילולית, אינו מיוחד להגדרות, אולם נדמה כי הרציונל דומה וצריך לחול בשינויים המחויבים גם לעניין זה. ישנם מצבים המצדיקים סטייה מלשונה המפורשת של הגדרה (על פרשנות הסוטה מלשון החוק ראו אזר, תשס"ז).

כאמור, הגדרות עולות בקנה אחד עם עקרונות שלטון החוק ומקלות את החלת החוק. עם זאת, מדיסציפלינות הבלשנות, הפסיכולוגיה והפילוסופיה ניתן ללמוד שבמקרים שאינם פרוטוטיפיים, קרי מקרים החורגים מהדוגמה הטיפוסית, הגדרות יכולות להיכשל (Solan, 2006). במקרים אלו, בלי לפגוע בעיקרון שלפיו לפרשנות החקיקה נדרש להיות עיגון בלשון החוק, על המערכת השיפוטית למצוא דרכים אחרות להכוונה כדי למנוע חוסר צדק. לכן קיים, בצדק, שסתום בטיחות שעל פיו מותר לשופט לסטות מההגדרה המשפטית במקום שבו יישום דווקני של לשון החוק יוביל לחוסר צדק או לתוצאות אבסורדיות (Solan, ibid.; בג"צ 7012/93, והשוו פרי, תשס"ו: 564-566). הארט מביא להמחשה חוק היפותטי המציין: (Hart, 1958: 607) No vehicles are allowed in the park. לצורך דיונו נניח שהמונח "רכב" מוגדר בחוק בהרחבה "אמצעי תחבורה מכל סוג שהוא המונע בכוח מכני". האם כיסא גלגלים לנכה המונע בעזרת מנוע או אמבולנס המבקש להיכנס לשטח הפארק כדי לתת סיוע רפואי נכללים בגדר המונח רכב? בהחלט הכללים המשפטיים, מציין הארט, על השופט לקבל עליו אחריות בהחלטה אם המונח כולל את המקרים האמורים אם לא, עם כל ההשלכות הנלוות להחלטה זו. בלי לגרוע מן התועלת האפשרית של בלשנות במשפט (ראו למשל לנדוי, תשנ"ט), יודגש כי החלטות כאמור אינן בלשוניות אלא תוצר של החלטות שיפוטיות. כפי שציין משה אזר:

כאשר שופט מחליט שאמבולנס הנכנס לפארק עקב מקרה חירום אינו עובר על החוק, הוא אינו מביע את דעתו הבלשונית-המדעית על הגדרת המושג כלי הרכב. הוא מחליט

החלטה שיפוטית נורמטיבית הנוגעת לשאלה עד היכן יש לכפות או להתיר את רסן החוק, שבהכרח אינו יכול להכיל בניסוחו הלשוני [...] את כל האפשרויות שהחיים מזמנים" (אזר, תשס"ז: 66).

כלומר, גם אם המשמעות הפשוטה של החוק היא שאמבולנס כלול בהגדרת המונח, הרי בנסיבות המתוארות אין להחיל את החוק או ליישמו. הגישה השיפוטית חופפת אפוא לזו הבלשנית בהבנת החוק, אך מתירה חריגות ביישומן בנסיבות מסוימות (Eskridge & Levi, 1995: 1105).

ד. הגדרות בין מציאות לנורמה

1. המחוקק כמילונאי

בניסוח הגדרות חקיקתיות המחוקק פועל כאילו היה מילונאי ויכול ליצור לקסיקון השונה במידה רבה מהשפה המקובלת (Hall, 1966: 15). הגדרה כזו, בלשונו של השופט לוין, היא "הגדרה מגדירה", "חורגת בודעין ממשמעותו המקובלת של הדיבור המוגדר" (רע"א 3527/96).²³ אם ראוי כי חוק ידבר "בלשון בני אדם", הרי ישנן כמה סיבות מדוע מתקיימות לעתים סטיות מכלל זה: ראשית, כדי להימנע מאי-בהירות קיים צורך לשרטט קווי תחימה ברורים מאלו המסופקים על ידי דיבור עממי או נפוץ. שנית, לעתים יש צורך בשפה תמציתית. כאמור, סעיף הגדרות יוצר השוואה בין מילה בודדת או משפט קצר ובין נוסחה ארוכה שללא השימוש בהגדרה הייתה חוזרת פעמים רבות בגוף החוק. כל אלו משפיעים מאוד על סעיפי ההגדרות בחקיקה ומצריכים לעתים שימוש במונח טכני או מונח השונה ממשמעותו המקובלת של מונח. וכבר כתב מאיר שלי בשנות ה-50 של המאה ה-20:

הבעיה שלפני מנסחי החוק אינה, מהי המלה העברית למושג פלוני [...] הבעיה שלפני המנסח היא, מהי דרך הלשון שיבור לו כדי להגיע למירב הדיוק והבהירות והקיצור והנוי, וסולם ערכם – לפי סדרם (שלי, תשי"ד: 346. לדיון בדבר חשיבות דיוק ובהירות בחקיקה ראו Stark, 1994).

אם מונחים משפטיים לעתים מורכבים ומיוצגים על ידי מילים העשויות לשאת משמעות נפוצה או מקובלת, הרי אין להניח כי המשמעות המקובלת ממצה את המשמעות המשפטית. לסעיף ההגדרות חשיבות מיוחדת כשהגדרה מקנה לנורמה המשפטית משמעות החורגת מן המקובלת בשפה, שכן הוא נותן לציבור מעין התראה על המובן המיוחד המוענק לאותו מונח.

כיצד ניתן להסביר את הפער בין משמעותו המשפטית של מונח למשמעותו המקובלת? יש להבחין בין עולם המציאות לעולם הנורמות. וציין זאת השופט חשין:

הפרלמנט אינו מעסיק עצמו אלא בנורמות ובעשייה נורמטיבית, ובתחום זה כוחו וסמכותו [...] בעולמן המופלא של הנורמות – אותן עולם שאינו נתפס בחמשת החושים אך שולט הוא בחיינו – "יכולה" ומוסמכת היא הכנסת "להפוך" גבר לאישה ואישה לגבר [...] בבריאתן של נורמות אל עולם הנורמות – הפרלמנט הוא כול-יכול. אזמל-מנתחים מקיז-דם אין – ומעולם לא היה – בידו של הפרלמנט, אך אזמל-מנתחים נורמטיבי היה, הווה ויהיה בידו כל הימים (ע"א 6821/93).²⁴

2. "ציפור"

בעניין היחס בין הגדרה בעולם הנורמטיבי ובין העולם הממשי ראו את הפרודיה הקנדית על פרשנות חקיקה בצורת פסק-דין דמיוני בשם Regina v. Ojibway (Note, 1965-1966: 137). עובדות המקרה פשוטות: אינדיאני עני ששמו Ojibway משכן את אוכפו ונאלץ לרכוב על סוס הפוני שלו בעזרת כרית נוצות. בעודו רוכב על הסוס, נשברה רגלו של הסוס. כדי לגאלו מייסוריו ירה בו Ojibway והמיתו. Ojibway הואשם בעברה על ה-Small Birds Act, האוסר הריגת ציפורים קטנות, מפני שהחוק מגדיר ציפור "בעל-חיים עם שתי רגליים המכוסה בנוצות". הסוגיה המרכזית שפסק הדין נסב סביבה היא אם פוני שעל גבו כרית נוצות הוא ציפור לפי החוק. השופט המלומד בערכאת הערעור לא קיבל את קביעת בית המשפט הראשון שזיכה את הנאשם בקביעה כי הנאשם הרג סוס ולא ציפור. לדעת בית המשפט, לאור ההגדרה החקיקתית המקרה חוסה תחת החוק. השופט התמודד עם כמה טענות: בתגובה לטענה כי קולות הצהלה שהשמיע בעל החיים לא היו יכולים להיווצר על ידי ציפור ולכן מדובר בסוס, ציין בית המשפט שבכל הכבוד הראוי, הקולות שבעל חיים משמיע אינם רלוונטיים לטבעו, שכן "ציפור אינה פחות ציפור אם היא שקטה". בתגובה לטיעונו של עורך הדין של הנאשם כי עצם העובדה שהנאשם רכב על בעל החיים מלמדת שמדובר בסוס ולא בציפור, ציין בית המשפט כי הסוגיה אינה אם רכבו על בעל החיים אם לא, אלא אם ירו בו או לא, שכן "רכיבה על פוני או ציפור אינה עברה כלל". השופט הוסיף וציין שהוא "מאמין שכעת הפרקליט מבין את שגיתו". בתגובה לטענה כי הפרסות שנמצאו על בעל החיים מלמדות כי מדובר בסוס ולא בציפור, הודיע בית המשפט לפרקליט כי "הדרך שבה בעל חיים לבוש אינה נוגעת לבית המשפט". לבסוף, בתגובה לדעת המומחה שהובא לבית המשפט ולפיו בעל החיים המדובר היה סוס ולא ציפור, ציין השופט:

We are not interested in whether the animal in question is a bird or not in fact, but whether it is one in law. Statutory interpretation has forced many a horse to eat birdseed for the rest of its life.

אחרי שדחה טענות נוספות ופירש את דרישת "שתי הרגליים" המופיעה בהגדרת הציפור תנאי מינימלי, ציין בית המשפט כי אילו התכוון המחוקק לכלול במסגרת החוק רק בעלי חיים המכוסים נוצות "באופן טבעי", הרי היה מציין כך מפורשות. בית המשפט קבע אפוא שלצורך החוק Ojibway הרג ציפור בסכמו:

Therefore, a horse with feathers on its back must be deemed for the purposes of this Act to be a bird, and a fortiori, a pony with feathers on its back is a small bird. Counsel posed the following rhetorical question: If the pillow had been removed prior to the shooting, would the animal still be a bird? To this let me answer rhetorically: Is a bird any less of a bird without its feathers?

כמובן, זוהי פרודיה משפטית ולא מקרה אמתי, אולם היא ממחישה היטב את האבסורד האפשרי בין הגדרות בחקיקה להגדרות במציאות. מור מציין כי שני לקחים עיקריים נלמדים מפרודיה זו: האחד – בפרשנות: ככל שנתאמץ נתקשה מאוד לברוח מהשפה המקובלת, שכן ההגדרה עצמה

משתמשת במונחים שלהם עצמם משמעות מסוימת בשפה. לכן שופט שיפרש את ההגדרה ישתמש בהבנתו הקודמת מהי ציפור. והאחר – אל לשופט לראות בהגדרות חקיקתיות הגדרות המספקות תנאים הכרחיים ומספיקים להגדרת מונח. לכן מור סבור כי יש לתת להגדרות של מונחים טבעיים את מונחן "הטבעי האמיתי" (Moore, 1985: 330-331). ואם יש היגיון רב בדבריו של מור, הרי ראינו את הקושי בגישתו בדוגמת הלווייתן ופקודת הדיג. לכן, כפי שמייקל ביילס ציין, גישת השופט בפרודיה של Ojibway נכונה באופן כללי, ואוסיף – כל זמן שאינה מביאה לאבסורד. ציפור כעובדה אינה כציפור בנורמה המשפטית. הגדרה לתכלית חקיקתית מסוימת יכולה ולעתים צריכה להיות שונה מהגדרה לתכלית אחרת ואף לתכליות משפטיות שונות. להקשר חשיבות מכרעת (Bayles, 1991).

3. "כלב"

הגדרה חקיקתית יכולה לתאום את המשמעות המקובלת בציבור למונח המוגדר. לעתים היא מצמצמת את המשמעות, ולעתים מרחיבה. כך פקודת מס הכנסה (נוסח חדש), תשכ"א-1961 מגדירה "אדם" – "לרבות חברה וחבר בני-אדם", ואילו סעיף 5 לחוק הפרשנות קובע כי "האמור בלשון יחיד – אף לשון רבים במשמע, וכן להיפך". וראו את הדוגמות האלה: סעיף 18(א) לפקודת מסילת הברזל [נוסח חדש], תשל"ב-1972 קובע ש"רכבת" – "לרבות אניית קיטור וכלי שיט אחר", ואילו סעיף 386(3) לפקודת החוק הפלילי, 1936 (שבוטל), הגדיר "בהמה" "כל עוף, חיה, דג, רמש".

הגדרות אלה ממחישות שסר ויליאם דייל (Dale, 1984: 66) צדק בטרוננייתו כי המחוקק

... seems to have wished to substitute himself for the lexicographer with the object of refashioning the language in his way.

דוגמה קיצונית ניתן למצוא בחוק עזר לאיגוד ערים רמת גן, בני ברק וגבעתיים (בתי מטבחיים, בתי שחיטה ופיקוח וטרינרלי) (פיקוח על כלבים), תשל"ח-1978 שבו "כלב" מוגדר "לרבות חתול או קוף". באופן טרגי מדריך חקיקה אחד נותן דוגמאות למה לא לעשות בחקיקה. אחת הקביעות היא לא לכלול בהגדרת המונח "כלב" גם "חתול". לדעת המחבר, ניסוח מסוג זה הוא לכל הפחות מבלבל ולכל היותר בלתי אתי (Dorsey, 2006: 222). במדריך חקיקה קודם שחיבר דריג'ר (Driedger, 1951: 10) נכתב:

Definitions should not be too artificial. For example – 'dog' includes a cat is asking too much of the reader; 'animal' means a dog or a cat would be better.

ויובהר: הגדרת המונח "כלב" היא משימה קשה מאוד. לשם הגדרה כאמור דרושים מאפיינים תיאוריים שהם בדרך-כלל מעל ליכולות התיאוריות שלנו (Mandler, 2008: 210). אבל הגדרת כלב באופן הכולל "קוף או חתול", מבחינה תיאורית, היא הבל הבלים. אף מילונאי רציני לא יגדיר כלב כך. אך לשם תכלית החוק רצה המחוקק העירוני כי גם חתולים וקופים ייכללו בגדרי חוק העזר. לניסוח משפטי זה חשיבות גורלית: בהתנגשות בין המונח החקיקתי למונח המקובל – כאשר מדובר במישור הנורמטיבי – המונח החקיקתי גובר (Macagno, 2010: 201-203). לכן לא תהיה תועלת

עבור עורך דין לטעון בבית משפט שבהתבסס על השימוש הנפוץ אין להחיל את הוראות חוק העזר על קופים. אמנם למחוקק אין היכולת לשנות את המשמעות הרגילה של כלב, אך יש לו היכולת להגדיר מונח זה למטרות החקיקה. ברם, כאשר מילים שיש להן משמעות רגילה מוגדרות הגדרה חריגה בחקיקה, ההגדרה יכולה להיות מבלבלת או אף מושא לשימוש לרעה (Tiersma, 1999: 116-119).

לניסוח יש השלכות הרות גורל שחייבים להביא בחשבון בעת החקיקה. שיח מעביר, מייצר ומתגבר כוח, וכוח מייצר מציאות. כך, השפה – ביחוד השפה המשפטית – משקפת ומשמרת יחסי כוחות ומשמשת להבניית מציאות חברתית. לכן השפה מילאה (ואולי עדיין ממלאת) תפקיד בכישלון המשפט לפעול לעתים בשוויוניות (Conley & O'Barr, 2005), ראו לדוגמה את סעיף 6 לחוק הפרשנות הקובע כי "האמור בלשון זכר – אף לשון נקבה במשתמע, וכן להפך". זוהי הוראה פרשנית שוויונית על פניה, אך היא משקפת תפיסה שאינה שוויונית. אם הנוסח השוויוני "מאפשר שימוש בלשון נקבה לציון שני המינים", כותבת אורית קמיר, "בפועל השימוש היסודי הוא תמיד בזכר, ואילו במקום שהחוק נוקט לשון נקבה הוא כדי לייחד הוראה לנשים בלבד" (קמיר, תשנ"ז: 360, הערה 84). חשוב מזה, כפי שטענה מרגרט ריצ'י על המשפט המקובל, חקיקה המנוסחת בלשון זכר בלבד, על אף קיומה של הוראה פרשנית דומה לזו הקיימת במשפט הישראלי, חשפה נשים במשך שנים לשלילת זכויות שהוענקו לגברים (Ritchie, 1975: 689-705, אך ראו גם Driedger, 1976b: 670-671, הטוען בתגובה שאנגלית נכונה מחייבת שימוש בכינוי-גוף זכרי, וההוראה הפרשנית האמורה כל כוונתה לשמש כלל של מין דקדוקי ולא מגדרי). מעניין להשוות טענה זו למאמרה של רות הלפרין-קדרי בדבר אופייה הפטריארכלי של שפת ההלכה וכיצד לביטויים הלכתיים המנוסחים בלשון זכר השלכות נורמטיביות כגון מתן תוקף להדרת נשים (הלפרין-קדרי, תשס"ב). לסיכום נקודה זו – השפה, כפי שהראתה שולמית אלמוג, מכוננת תודעה מגדרית, ושימוש בלשון זכר בלבד הוא פגיעה בנשים וביכולת להשיג שוויון מגדרי של ממש (אלמוג תשס"ב, המציעה שם, בעמ' 390 כי "ראוי לשאוף שמעתה ואילך ינוסח כל דבר-חקיקה באופן הנחזה לרלוונטי באותה מידה גם לגברים וגם לנשים").

ה. סיכום

לסעיף ההגדרות כוח רב, שכן הוא שולט במשמעות מונחים המופיעים לאורך החוק, ובהיעדר כוונה אחרת – גם במשמעות של מונחים זהים במסמכים משפטיים אחרים העוסקים באותה מטריה. להגדרות השפעה מכרעת על פרשנותו של הטקסט החקיקתי.

הגדרות חקיקתיות הן כלי במחלוקת. מחד גיסא יש הרואים בהן מכשיר שימושי שנועד להבטיח שהציבור שאליו מיועד החוק מבין את טווח השתרעותו והיקף תחולתו של העניין המוסדר בחוק. לכן לסעיף ההגדרות, כאמור, חשיבות רבה לעקרון שלטון החוק. מאידך גיסא הגדרות מטבען מגבילות את יריעת התחום שהמסמך המשפטי מבקש להסדיר, ולכן יוצרות את הסיכון שנסיונות מסוימות שביקש המחוקק להסדיר תיוותרנה מחוץ לתחולת החוק, אם הן אינן נכנסות במדויק לגדרי ההגדרה החקיקתית. ויודגש שלצד יתרונותיהן הגדרות מקנות משמעות מלאכותית למשמעותם של מונחים. הן מצריכות את הקורא להמשיג, להבין ולזכור מונחים הסוטים לעתים

מן האופן המקובל שבו הקורא מבינם, ולכן הן מטילות עליו מאמץ מיוחד בקריאת ההוראות המהותיות של החוק ובהבנתן (Driedger, 1976a: 45-51; Thornton, 1996: 144-154).

זאת ועוד, סעיפי הגדרות קוטעים את הטקסט החקיקתי ודורשים מן הקורא לשלב במחשבתו חלקים נפרדים של מלל, פעולה שמסבכת את משימתו של הקורא בהבנת החוק. בעיה זו מתעצמת בשני מקרים עיקריים: כאשר חוק מחיל הגדרות בחקיקה אחרת או מפנה אליהן, ובעת פרסום חקיקה שאינה משולבת. ודוק: כיום תיקוני חקיקה מתפרסמים בספר החוקים בצורתם החלקית, כלומר הטקסט המתפרסם הוא רק התיקון עצמו ולא נוסח החוק המשולב עם התיקון. וכדי להבין את נוסח החוק המלא יש לשלב באופן מכני את התיקונים השונים או להיעזר במאגר חקיקה אלקטרוני העושה זאת עבור הקורא. לאור חשיבותן של הגדרות לתחולת החוק ראוי שחקיקה (כולל תיקוני חקיקה) תפורסם במלואה, לרבות סעיפי ההגדרות, כדי לסייע בהבנת החקיקה המתפרסמת (רוזנאי, תשע"ג). לאור כל אלה, אין להפריז בשימוש בהגדרות. חקיקה צריכה להיות ספציפית דייה, ללא צורך בסעיפי הגדרות ארוכים, אך כללית דייה כדי לאפשר לחוק להתפתח במשך הזמן (Brimer & Brimer, 2011). הלוא דווקא מעורפלותם של מושגים משפטיים היא המאפשרת את פיתוחם באמצעות פרשנות שיפוטית ושיקול דעת של הרשות המבצעת (Sitaropoulos, 1999: 155).

אף שאיננו מעוניינים שחקיקה תהפוך לקטלוג של הגדרות ותו לו, הרי כאשר מדובר בעקרון הודאות המשפטית, ניתן להחיל וליישם ביתר דיוק הוראות חוק כאשר המושגים המרכזיים שאליהם נוגע החוק מוגדרים בו. לכן למען הבהירות המשפטית על החוק להגדיר את המונחים המרכזיים בו, בייחוד כשלמונח כמה משמעויות אפשריות אך יש להבינו במשמעות מסוימת בלבד, או שלשם תכלית החוק המשמעות של המונח רחבה או צרה מהמשמעות המקובלת של המונח. ואולם, אין להעניק למונח משמעות מנוגדת למשמעותו הרגילה. אין לנתק לחלוטין את היחס בין נורמה לעובדה. בניסוח הגדרות יש להשתדל לתת לכל מונח את המשמעות היום-יומית או המקצועית שלו. אם אין מנוס מקביעת הגדרה המשנה במידה ניכרת את משמעותו המקובלת של מונח, יש לשקול לאמץ את הצעתו של סר וויליאם דייל להכניס לגוף החוק "אמצעי זהירות" שיבהיר כי המונח מופיע במשמעות שונה מן המקובל כאשר משמשת הגדרה זו, כגון באותיות מוטות או במירכאות (Dale, 1984: 66).

חשוב לזכור שלהגדרות חקיקתיות אופי אינסטרומנטלי, שכן הן מעוצבות כדי להגשים תכליות מסוימות (Bayles, 1991: 256). לכן אין להתייחס אליהן – בוודאי לא בחקיקה – כאל "סמנטיקה ותו לא" (McConnell-Ginet, 2006). ממרה רומית ידועה קובעת כי *Omnis definitio in lege periculosa* (כל הגדרה במשפט מסוכנת). הגדרות חקיקתיות הן מכשיר רב-עצמה, ויש להשתמש בו בזהירות. סעיף ההגדרות הוא אחד הסעיפים החשובים בחוק. אם "אלוהים נמצא בפרטים הקטנים", הרי אלוהי החקיקה נמצא בהגדרות (Brimer & Brimer, 2011).

מראי מקום

אזר, מ' (תשס"ז). **פרשנות משפטית המנוגדת להבנת הנקרא**. תל אביב: פרלשטיין-גינורסר.
אלמוג, ש' (תשס"ב). "ואותן השמות עומדים לדורות" – על עברית, מגדר ומשפט. **מחקרי משפט**
יח, עמ' 373-398.

- ברק, א' (תשנ"ב). **פרשנות במשפט – כרך א: תורת הפרשנות הכללית**. ירושלים: נבו.
- ברק, א' (תשנ"ג). **פרשנות במשפט – כרך ב: פרשנות החקיקה**. ירושלים: נבו.
- ברק, א' (1997). פרשנות דיני המסים. **משפטים** כח (3), עמ' 441-425.
- ברק, א' (2000). שלטון החוק ועליונות החוקה. **משפט וממשל** ה, עמ' 399-375.
- הלפרין-קדרי, ר' (תשס"ב). "ושיננתם לבניך – ולא לבנותיך" הרהורים מן העבר השני של המחיצה: על הכללה והדרה של נשים בשפת ההלכה. **מחקרי משפט** יח, בעמ' 372-353.
- זוסמן, י' (תש"ל-תשל"א). ביקורת ספר – צבי עלי בקר ודוד בקר: ניסוח ופרשנות. **משפטים** ב, עמ' 457-450.
- לנדוי, ר' (תשנ"ט). המשפט במשפט: בלשנות משפטית – הבלשן בשירות המשפטן. **עיוני משפט** כב (1), עמ' 64-37.
- מחלקת נוסח החוק – משרד המשפטים (יוני 2008). **מדריך לניסוח חקיקה**.
- מרמור, א' (תשנ"ב). כוונת המחוקק וסמכות החוק. **עיוני משפט** טז (3), עמ' 614-593.
- פרי, ר' (תשס"ו). גבולות היצירה השיפוטית – בעקבות רע"פ 2524/01 סרדיוק נ' התצ"ר, פ"ד נח (4) 279 (2004), **משפט וממשל** ט, עמ' 578-541.
- פרידגוט-נצר, ל' (תשס"ו). השופט כפרשן: מהלכה למעשה. **קרית המשפט** ו, עמ' 59-3.
- קמיר, א' (תשנ"ז). לכל אשה יש שם, **משפטים** כז, עמ' 382-327.
- רובינשטיין, א' (1966). שלטון החוק: התפישה הפורמלית והמהותית. **הפרקליט** כב, עמ' 463-453.
- רוזנאי, י' (תשס"ח). רטרואקטיביות – יותר מאשר "רק עניין של זמן"! מחשבות על ניתוח חקיקה רטרואקטיבית בעקבות בג"ץ גניס. **משפט ועסקים** ח, עמ' 458-395.
- רוזנאי, י' (תשע"ג). חוק "רוצה להיות חופשי": פרסום חקיקה בעידן האינטרנט. **הפרקליט** נב (1), עמ' 308-235.
- שלו, ג' (2012). ערכם וחשיבותם של מונחי משפט. **הרצאה – האקדמיה ללשון העברית**.
- שלי, מ' (תשי"ד). מקור וחידוש במינוח המשפטי. **הפרקליט** י, עמ' 347-343.
- Aarnio, A. (1977). *On Legal Reasoning*. Loimaa: Turun Yliopisto.
- Aristotle (2004). *Topics* (W.A. Pickard-Cambridge, trans.). Kessinger Publishing.
- Bailey, G. (1941). The promulgation of law. *American Political Science Review* 35 (6), pp. 1059-1084.
- Bayles, M.D. (1991). Definitions in law. In: J.H. Fetzer et al. (eds.). *Definitions and Definability: Philosophical Perspectives*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, pp. 253-267.
- Bennion, F. (1983). *Statute Law* (2nd ed.). London: Longman.
- Bennion, F. (1990). *Statute Law* (3rd ed.). London: Longman.
- Bennion, F. (2009). *Understanding Common Law Legislation – Drafting and Interpretation*. Oxford: Oxford University Press.

- Bing, J. (2010). Let there be lite: A brief history of legal information retrieval. *European Journal of Law and Technology* 1 (1), pp. 21-52,
<http://zaguan.unizar.es/record/4530/files/ART--2010-008.pdf>
- Brimer, D. & A. Brimer (2011). The devil is in the definition: Definitions and their limited use in legal problem solving. *Potchefstroom Electronic Law Journal* 14 (7), pp. 174-185.
- Cairns, H. (1936). A note on legal definitions. *Columbia Law Review* 36, pp. 1099-1106.
- Conley, J.M. & W.M. O'Barr (2005). *Just Words: Law, Language, and Power* (2nd ed.). Chicago: University of Chicago Press.
- Cote, P.A. (1991). *The Interpretation of Legislation in Canada* (2nd ed.). Toronto: Carswell.
- Craig, P. (1997). Formal and substantive conceptions of the rule of law: An analytical framework. *Public Law* Autumn 1997, pp. 467-487.
- Dale, W. (1984). Review article: Canadian draftsmanship, and the French connection. *Statute Law Review* 5 (2), pp. 62-72.
- Dorsey, T.A. (2006). *Legislative Drafter's Deskbook: A Practical Guide*. Alexandria, VA: The CapitolNet.
- Driedger, E.A. (1951). *Memorandum on the Drafting of Acts of Parliament and Subordinate Legislation*. Ottawa: King's Printer.
- Driedger, E.A. (1976a). *The Composition of Legislation*. Ottawa: Edmond E. Cloutier, Queen's Printer and Controller of Stationery.
- Driedger, E.A. (1976b) Are statutes written for men only? *McGill Law Journal* 22, pp. 666-672.
- Duncanson, K. (2012). Book review – Chris Hutton: Language, meaning and the law. *International Journal for the Semiotics of Law* 25 (2), pp. 283-287.
- Dworkin, R. (1986). *Law's Empire*. Cambridge: Belknap Press.
- Endicott, T.A.O. (2001). Law is necessarily vague. *Legal Theory* 7, pp. 379-385.
- Endicott, T.A.O. (2004). Law and language. In: J. Coleman & S. Shapiro (eds.). *The Oxford Handbook of Jurisprudence and Philosophy of Law*. Oxford: Oxford University Press, pp. 935-968.
- Eskridge, W.N., Jr. & J.N. Levi (1995). Regulatory variables and statutory interpretation. *Washington University Law Quarterly* 73, pp. 1103-1115.

- Fillmore, C.J. (1982). Toward a descriptive framework for spatial deixis. In: R.J. Jarvella & W. Klein (eds.). *Speech, Place, and Action*. New York: John Wiley & Sons, pp. 31-59.
- Flanagan, B. (2010). Revisiting the contribution of literal meaning to legal meaning. *Oxford Journal of Legal Studies* 30 (2), pp. 255-271.
- Fodor, J.A. et al. (1980). Against definitions. *Cognition* 8, pp. 263-367.
- Fordham, J.B. & R. Leach (1950). Interpretation of statutes in derogation of the common law. *Vanderbilt Law Review* 3 (3), pp. 438-455.
- Fuller, L.L. (1963) *The Morality of Law*. New Haven & London: Yale University Press.
- Goode, R.M. (2004). *Commercial Law*. UK: LexisNexis.
- Greely, H.T. (1998-1999). Banning human cloning: A study in the difficulty of defining science. *Southern California Interdisciplinary Law Journal* 8, pp. 131-152.
- Hall, J. (1966). Analytic philosophy and jurisprudence. *Ethics* 77 (1), pp. 14-28.
- Harris, R. & C. Hutton (2007). *Definition in Theory and Practice: Language, Lexicography and the Law*. Bloomsbury: Continuum.
- Hart, H.L.A. (1954). Definition and theory in jurisprudence. *Law Quarterly Review* 70, pp. 37- 60.
- Hart, H.L.A. (1958). Positivism and the separation of law and morals. *Harvard Law Review* 71, pp. 593-629.
- Hart, H.L.A. (1994). *The Concept of Law* (2nd ed.). Oxford: Oxford University Press.
- Hutton, C. (2009). *Language, Meaning and the Law*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Jackson, K.T. (1984-1985). Definition in legal reasoning. *Jurimetrics* 25, pp. 377-386.
- Jamróz, L. (2011). Legal definitions: An outline of the problem based on chosen examples of Polish legislation. *Studies in Logic, Grammar and Rhetoric* 26 (39), pp. 117-136.
- Johnson-Laird, P.M. (1987). The mental representation of the meaning of words. *Cognition* 25 (1-2), pp. 189-211.
- Kelly, D.S.L. (1985-1986). Legislative drafting and plain English. *Adelaide Law Review* 10 (4), pp. 409-26.
- Levi, J.N. (1990). The study of language in the judicial process. In: J.N. Levi & A.G. Walker (eds.). *Language in the Judicial Process*. New York: Plenum Press, pp. 3-35.

- Levi, J.N. (1995). Introduction: What is meaning in a legal text? *Washington University Law Quarterly* 73, pp. 771-783.
- Lindahl, L. (2004). Deduction and justification in the law: The role of regal terms and concepts. *Ratio Juris* 17 (2), pp. 182-202.
- Macagno, F. (2010). Definitions in law. *Bulleting Suisse de Linguistique Appliquee* 2010 (2), pp. 99-217.
- Mandler, J.M. (2008). On the birth and growth of concepts. *Philosophical Psychology* 21 (2), pp. 207-230.
- Manning, J. (2003). The absurdity doctrine. *Harvard Law Review* 116 (8), pp. 2387-2486.
- Marmor, A. & S. Soames (eds.) (2011). *Philosophical Foundations of Language in the Law*. Oxford: Oxford University Press.
- McConnell-Ginet, S. (2006). Why defining is seldom 'Just Semantics': Marriage and marriage. In: L.R. Horn, B.J. Birner & G.L. Ward (eds.). *Drawing the Boundaries of Meaning: Neo-Gricean in Pragmatics and Semantics in Honor of Laurance R. Horn*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, pp. 217-240.
- Mellinkoff, D. (1963). *The Language of the Law*. Boston: Little, Brown.
- Moore, M.S. (1985). A natural law theory of interpretation. *Southern California Law Review* 58, pp. 277-398.
- Munzer, S.R. (1985). Realistic limits on realist interpretation. *Southern California Law Review* 58, pp. 459-475.
- Note (1965-1966). Judicial humour – Construction of a statute, *Criminal Law Quarterly* 8, pp. 137-139.
- Pearce, D.C. & R.S. Geddes (1988). *Statutory Interpretation in Australia* (3rd ed.). Sydney: Butterworths.
- Pigeon, L.P. (1988). *Drafting and Interpreting Legislation* (2nd ed.) Toronto: Carswell.
- Putnam, H. (1975). The meaning of "meaning". In: *Mind, Language, and Reality Philosophical Papers*. Cambridge: Cambridge University Press, vol. 2, pp. 215-271.
- Radbruch, G. (2006). Statutory lawlessness and supra-statutory law. *Oxford Journal of Legal Studies* 26 (1), pp. 1-11.
- Rawls, J. (1999). *A Theory of Justice*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Raz, J. (1979). *The Authority Of Law – Essays on Law and Morality*. Oxford: Clarendon Press.

- Reed, O.L. (1976). Language and law, *ALSA Forum* 1, pp. 5-10.
- Ritchie, M.E. (1975). Alice through the statutes. *McGill Law Journal* 21, pp. 685-707.
- Schmitt, C. (2002). Statute and judgment. In: A.J. Jacobson & B. Schlink (eds.). *Weimar – A Jurisprudence of Crisis*. University of California Press, pp. 63-65.
- Schroth, P.W. (1998). Language and law. *The American Journal of Comparative Law Supplement* 46, pp. 17-40.
- Sitaropoulos, N. (1999). The definition of refugeehood in the domestic fora. *Revue Hellénique de Droit International* 52, pp. 151-190.
- Sloman, S. (1996). The empirical case for two systems of reasoning. *Psychological Bulletin* 119, pp. 3-22.
- Smith, E.E. & S.A. Sloman (1994). Similarity versus rule-based categorization. *Memory & Cognition* 22, pp. 377-386.
- Solan, L.M. (1998). Law, language, and lenity. *William and Mary Law Review* 40, pp. 57-144.
- Solan, L.M. (2005). The new textualists' new text. *Loyola of Los Angeles Law Review* 38, pp. 2027-2062.
- Solan, L.M. (2006). Definition: Rules in legal language. In: *Encyclopedia of Language & Linguistics* (2nd ed). Amsterdam: Elsevier, pp. 403-409.
- Solan, L.M. & P.M. Tiersma (2005). *Speaking of Crimes: The Language of Criminal Justice*. Chicago: University of Chicago Press, ch. 2.
- Solan, L.M. & P.M. Tiersma (2012). *The Oxford Handbook of Language and Law*. Oxford: Oxford University Press.
- Stark, J. (1994). Should the main goal of statutory drafting be accuracy or clarity? *Statute Law Review* 15 (3), pp. 207-213.
- Symposium (1958). The language of law. *Western Reserve Law Review* 9, pp. 115-198.
- Thomas, J.C. (1966). Statutory construction when legislation is viewed as a legal institution. *Harvard Journal on Legislation* 3, pp. 191-221.
- Thornton, G.C. (1996). *Legislative Drafting* (4th ed.). London: Butterworths.
- Tiersma, P.M. (1999). *Legal Language*. Chicago: University of Chicago Press.
- Wierzbicka, A. (1996). *Semantics: Primes and Universals*. Oxford: Oxford University Press.
- Williams, G. (1945-1946). Language and the law. *Law Quarterly Review* 61, pp. 71, 179, 293, 384; 62, p. 387.

Williams, G. (1962). Carelessness, indifference and recklessness: Two replies. *Modern Law Review* 25 (1), pp. 49-58.

Winter, S.L. (2012). Frame semantics and the 'Internal point of view'. In: M. Freeman & F. Smith (eds.). *Current Legal Issues Colloquium: Law and Language*. Oxford: Oxford University Press,
http://law.wayne.edu/faculty/winter_-_frame_semantics2.pdf

Wittgenstein, L. (1986). *Philosophical Investigations* (G.E.M. Anscombe, trans., 3rd ed). Oxford: Basil Blackwell.

Wurzel, K.G. (1917). Methods of juridical thinking. In: *Science of Legal Method* (E. Bruncken & L. Register, trans.). Boston: Boston Book, pp. 286-428.

יניב רוזנאי הוא דוקטורנט למשפטים ב-London School of Economics and Political Science (LSE). הוא בוגר תואר שני במשפטים (LL.M) ב-LSE ותואר ראשון במשפטים (LL.B) ובממשל (B.A) מן המרכז הבין-תחומי בהרצליה. הכתובת להתקשרות: y.roznai@lse.ac.uk

- ¹ אבקש להודות לפרופ' לורנס סולן ולעורכי-הדין ארבל אסטרסון, דפנה ברנאי, ניר ימין, עידו בן-יצחק, מורן קנדלשטיין-היינה, שלומית ארליך, שלומי זכריה, מתן גוטמן, לקוראים האנונימיים וכמובן לבת זוגי, עו"ד אביטל ישר-רוזנאי, על הערותיהם לטיטות מוקדמות ועל הסיוע בעת כתיבת המאמר.
- ² ע"א 480/79 חברת א' טרגר להשקעות ולבנין בע"מ נגד גובה המכס, ירושלים, פ"ד לה(2) 303, 306; בג"ץ 6032/94 רשת – חברת תקשורת והפקות (1992) בע"מ נ' רשות השידור, פ"ד נא(2) 809, 808, 790 (1997).
- ³ בג"ץ 7029/95 הסתדרות העובדים הכללית החדשה נ' בית-הדין הארצי לעבודה ואח', פ"ד נא(2) 63, 99-97 (1997).
- ⁴ ראו סעיף 1 לחוק איסור התערבות גנטית (שיבוט אדם ושינוי גנטי בתאי רבייה), התשנ"ט-1999, ס"ח 1697, התשנ"ט, עמ' 47.
- ⁵ אני חב תודה לפרופ' אנדרי מרמור, מורי לתורת המשפט, שממנו שמעתי לראשונה גרסה דומה ל"דוגמת הכיסא", לפני יותר מעשור.
- ⁶ ראו למשל את קבוצת הפייסבוק העונה לכותרת "דג, לרבות שאינו דג" המרכזת, כלשון הקבוצה, "את הסעיפים הכי הזויים בספר החוקים של מדינת ישראל" (<http://www.facebook.com/#!/groups/274887336081>).
- ⁷ וראו סעיף 1 לפקודת הפרשנות [נוסח חדש]; סעיף 34 ככד לחוק העונשין, התשל"ז-1977.
- ⁸ בג"ץ 125/50 קבוצת החוגים בית השיטה נ' יושב הראש והחברים של בית דין למניעת הפקעת שערים וספסרות חיפה, פ"ד ה 113, 115 (1950).
- ⁹ 439 U.S. 379, 392 (1979)
- ¹⁰ 510 U.S. 135, 143 (1994)
- ¹¹ 513 U.S. 561, 570 (1995)
- ¹² 505 U.S. 214, 225 (1992)
- ¹³ 336 U.S. 198, 201 (1949)
- ¹⁴ רע"א 8233/08 כובשי נ' שורץ (טרם פורסם, ניתן ב-10.10.2010).
- ¹⁵ בג"ץ 212/03 חרות התנועה הלאומית נ' יו"ר ועדת הבחירות המרכזית לכנסת השש-עשרה, פ"ד נז(1) 750 (2003).
- ¹⁶ בג"ץ 9098/01 ילנה גניס נ' משרד הבינוי והשיכון, פ"ד נט(4) 241 (2004).
- ¹⁷ בג"ץ 1181/03 אוניברסיטת בר-אילן נ' בית הדין הארצי לעבודה (טרם פורסם, ניתן ב-28.04.2011).
- ¹⁸ עעמ 4105/09 עיריית חיפה נ' עמותת העדה היהודית הספרדית בחיפה (טרם פורסם, 2.2.2012).
- ¹⁹ ע"פ 250/84 הוכשטט נ' מדינת ישראל, פד מ(1) 813, 822 (1986).
- ²⁰ ע"פ 1160/99 הכהן נ' מדינת ישראל, פ"ד נד(2) 205, 213 (2000).
- ²¹ רע"א 3527/96 אקסלברד ואח' נ' מנהל מס רכוש – אזור חדרה, פ"ד נב(5) 385, 411 (1998).
- ²² בג"ץ 7012/93 ח"כ שמאי ואח' נ' הרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו ואח', פ"ד מח(3) 28, 37 (1994).
- ²³ רע"א 3527/96 אקסלברד ואח' נ' מנהל מס רכוש – אזור חדרה, פ"ד נה(5) 385, 412 (1998).
- ²⁴ ע"א 6821/93 בנק המזרחי המאוחד נ' מגדל כפר שיתופי, פ"ד מט(4) 221, 527 (1995).